

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

FAZLUR RAHMAN'A GÖRE KUR'AN'IN ÖNGÖRDÜĞÜ TOPLUMUN TEMELİ OLARAK BİREY VE AHLAK

İbrahim Özdemir*

Giriş

Bu çalışma Fazlur Rahman'a göre Kur'an'ın öngördüğü toplumun temeli olarak *birey ve ahlakın önemini/konumunu* vurgulamayı amaçlamaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı gibi, birey ve ahlakın onun düşüncesinin gelişiminde çok önemli bir yerinin olduğu varsayılmaktadır. Böylece, eğer konu yeterince açıklığa kavuşturulursa, Fazlur Rahman'ın çağdaş İslam düşüncesine yaptığı önemli bir katkı da vurgulanmış olacaktır. "İnancımın bütün yapısı Kur'ani öğretilere dayanmaktadır"¹ diyen Fazlur Rahman, ömrünün büyük bir kısmını "Kur'an'ın gerçekleştirmek istediği temel hedef ve amaçları" ortaya koyacak bir metodoloji geliştirmek ve bu metodolojinin ışığında günümüz Müslümanının karşı karşıya bulunduğu sorulara/sorunlara İslami cevaplar sunmaya adanmış görülmektedir. O da, bütün Müslümanların inandığı ve kabul ettiği, bütün sorulara Kur'an'da potansiyel cevaplar olduğuna inanmaktaydı. Ancak, bu cevapları bulmak ve ortaya koyabilmek için zihin ve aklımızı kullanmamız (ictihad) gerekmektedir. İşte çağdaş Müslümanın karşı karşıya olduğu temel sorunlardan birisi, bu bağlamda doğru sorular sormak ve Kur'an'dan, Kur'an'ın ruhunu ve genel ilkelerini (*ratio legis*) ve Kur'an'ın gerçekleştirmek istediği genel ilkelere uygun cevaplar bulmaktır.² Bu nedenle Kur'an'ın temel amacı "Allah inancının hakim olduğu, ahlaka dayalı sosyo-ekonomik bir düzen kurmaktır"³ olduğunu ısrarla vurguluyor. İslami olma iddiasında olan ahlak ve hukuk sisteminin bunu hiçbir zaman gözardı etmemesi gerektiğinin altını çiziyordu. Aslında, "insanlık tarihi, temeli ahlak esaslarına dayanan belli kurallara göre toplumlar ve medeniyetler kuran ve yıkan, sürekli bir süreçten ibarettir. Bunların kaynağı İlahidir, fakat uygulamaya konmaları, tamamen insanın kolektif varlığına bağlıdır."

(* Dr., Türkiye, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Bilgi İşlem Merkezi Sorumlusu.

ğının (yani beşerin gücü) dahilindedir. Kur'an bu kurallara "Allah'ın Sünneti" demektir. 4

Bununla beraber, İslam tarihi söz konusu olduğunda, Kur'an'ın ahlaki bir sosyal düzen kurma görüşü kendisini zorla İslam'a empoze eden kültür karışımı dalgalar altında boğulmuştur. Bu varsayımdan hareketle, "Kur'an'ın görüşünü tarihin enkazı arasında çıkarıp yeniden diriltmenin, hem kendimize hem de bütün dünyaya karşı görevimiz olduğuna"⁵ inanan düşünürümüz, bunun nasıl gerçekleşeceği/gerçekleştirileceğine yoğun olarak eğilmiştir. Eyüp Han zamanında aldığı resmi görev esnasında yaşadığı deneyimler ufkunu açmış ve böylece çağdaş müslümanın *yeniden İslamileşme ve İslami bir toplum üretme* çabasında karşısında duran engelleri çok iyi tesbit etmede zengin bir deneyime sahip olduğu görülmektedir.⁶

Bu bağlamda onun öncelik ve önem verdiği konuların başında sahih bir Kur'an anlama metodolojisi geliyorsa da, bundan amacı Kur'an'ın inşa etmek istediği bireyi ortaya koymak ve bu bireylerin oluşturacağı toplumun ahlaki boyutunu vurgulamaktır. Ona göre, İslam düşünce tarihinde Kur'an'ın öngördüğü ve oluşturmak istediği birey ve topluma gereken önemli yer verilmediği gibi, Kur'an'a dayalı bir ahlak felsefesi de oluşturulamamıştır.⁷ Bunun zorunlu bir sonucu olarak, başta hukuk ve kelam olmak üzere, diğer İslami disiplinlerin çoğu Kur'an'ın ruhunu (özellikle ahlaki boyutunu) tam olarak yansıtmamaktadır/yansıtamamaktadır. Bunun en çarpıcı sonuçlarından birisi, bireyin sadece ibadet esnasında Allah'ı hissetmesi ve hayatın diğer dilimlerinde Allah'ı unutmaması/ihmal etmesi (sekülerleşmesi)dir. Bunun da sonuçta Müslüman bireyi bir yandan ahlaki çöküntü veya nihilizm, diğer yandan da sekülerleşmeyle yüz yüze getirdiğini vurgulayan Fazlur Rahman, Kur'ani ahlakın temeli olarak takva kavramını vurgularken bu tür bir dualizme ve sekülerleşmeye giden yolları da tıkamak istemektedir.⁸

Bu çalışmanın vurgulamak istediği bir diğer boyut ise, günümüz İslami hareketlerinin unuttuğu veya tali derecede gördüğü, Müslüman bireyin konumu ve yine ahlakın bu bireyi oluşturmadaki önemini vurgulamaktadır. Zira daha sonra göreceğimiz gibi, Fazlur Rahman Kur'an ahlakına göre oluşmuş bireyi ve bu bireylerden oluşan toplumu öncelikle oluşturmayı ihmal ederek; toplumcu, devletçi ve tepeden inmece bir anlayışla hareket eden İslami hareketlerin sonuçta "fos" çıkacağını ileri sürmektedir. Bunun en bariz sonuçlarından birisi, sekülerizmin sebep olduğu ahlaki bunalım ve kirlenmenin, sık sık Müslüman toplumlarda da gözlenmesidir. Böylece üzerinde durulacak ve cevap aranacak iki temel soru bulunmaktadır. Birincisi, bi-

reyin Kur'an (Allah, Peygamber, İslam) karşısındaki konumu nedir? Başka bir ifadeyle, Kur'an'ın oluşturmayı hedeflediği birey tipolojisi nedir? Bu bireyin oluşumunda veya oluşturulmasında ahlakın rolü nedir? Son olarak da, Kur'an'ın bu bireyler aracılığıyla oluşturmayı hedeflediği ve vurguladığı toplumun temel nitelikleri nelerdir? Ancak bunların daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle Kur'an'ın ahlaka verdiği önemin vurgulanması gerekir. Zira düşünürümüze göre, sosyal değişimin ve bireyi oluşturma ancak bir ahlakla-ahlaki değerlerle mümkündür. Aslında insanı insan yapan ve diğer mahlukattan ayıran en temel nitelik de, insanın kendi hür iradesi ile ahlaklı olmayı seçmesidir.⁹

Kur'an ve Ahlak

Kur'an'ın ahlaki boyutu ve ahlaka verdiği önem her zaman Fazlur Rahman'ın dikkatini çekmiştir. Ona göre Kur'an tam manasıyla bir ahlaki öğretilerdir.¹⁰ Bununla beraber, yukarıda da işaret edildiği gibi, Müslüman alimler hiç bir zaman Kur'an'a dayalı bir ahlak sistemi (felsefesi) oluşturmamışlardır.¹¹ Hatta daha da ileri giderek İslam alimlerinin, bir sistem halinde ya da başka bir şekilde Kur'ani bir ahlak ilmi ortaya koymaya asla teşebbüs etmediklerini bile ileri sürer.¹² Halbuki Kur'an'ı inceleyen herhangi bir kimse O'nun ahlaki duyarlılığından etkilenmeden edemez. Zira ahlak Kur'an'ın özüdür. "Kur'an ahlaki olanı somutlaştırma, genel ilkeleri özel durumlara uygulama ve ahlaki olanı hukuki veya yarı hukuki emirler şeklinde ifade etme eğiliminde olmakla beraber, ihtiva ettiği kanunların özünü oluşturan hedeflere ve ilkelere (ratio legis) daima işaret eder.¹³ Bu nedenle: "Kur'an, öncelikle insan faaliyetinde konusunda doğru bir ahlaki tutumun oluşmasıyla ilgilenen bir tebliğdir. Doğru hareket, ister siyasi, ister dini ve isterse sosyal olsun, İslam'a göre ibadet sayılır. Bu yüzden Kur'an, faaliyet için gerekli olan *doğru bir zihin halini oluşturan* her çeşit ahlak gerilimine ve psikolojik tesirlere önem verir."¹⁴

Kur'an'ın asıl gayesinin, "en yüksek derecede yaratıcı ahlaki enerjinin serbest bırakılmasının sağlamak" olarak gören düşünürümüz,¹⁵ böylece her tür determinizm ve kaderciliği red eder. Bundan hareketle, Sünni kelami görüşleri determinist olmalarından dolayı eleştirir. Zira bu anlayış daha sonraları İslam dünyasında ortaya çıkan ve İslam medeniyetinin duraklama, gerileme ve çökmesinden sorumlu olan *ahlaki ve ruhani çöküntüyü* netice vermiştir.¹⁶ Halbuki "insan gayreti olmadan Allah'ın başarı vermemesi, O'nun değiştirilemez bir kanunudur."¹⁷

Bu bağlamda, ahlakın temeli olarak İslam tarihindeki temel iki görüş olan Eş'ari'lik ve Mutezile'nin görüşlerini de eleştirerek, aslında bu tartışmanın,

yani ahlakın temelini vahiy mi yoksa akıl mı olduğunun, Kur'an bağlamında yersiz olduğuna inanır. Eş'ariliğin ahlaki iyi ve kötünün kaynağı olarak vahyi, Mutezilenin ise akli esas almasının, her ne kadar ikincisinin Kur'an'ın ruhuna daha yakın olduğunu ifade etse de, son tahlilde her iki anlayışta akıl-vahiy gerilimine neden olarak dualizme ve aşırılığa kaçmaktan kurtulamamışlardır. Fazlur Rahman'a göre, Mu'tezile, ahlaki iyi-kötüyü aklın bilebileceğini ileri sürmesine rağmen, vahyin ahlaki olanın gerçekleştirilmesinde aklın sahip olamadığı bir güce sahip olduğunu kabul etmektedir.¹⁸ Bununla beraber ona göre, Eş'arilik ahlakın temeli olarak akli red ederken, bu reddin temelinde aklın iyi-kötüyü bilemeyeceği değil de, Mutezilenin akla yaptığı vurgu ve verdiği konumun sekülerleşmeye yol açacağından endişe etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira vahiy olan Kur'an'ın sürekli olarak muhataplarını düşünmeye, araştırmaya, ibret almaya, ders almaya, kavramaya davet etmesinden de anlaşılacağı gibi, Kur'an'da akıl-vahiy dualizmine yer yoktur. Zira Kur'an'a göre insanın hem enfüsü (iç alemi) hem de afaki (dış alem, tabiat) Allah'ın ayetlerini yansıtmaktadır ve bu ayetler onları takip edeni hakikate iletir.¹⁹ Yine bilindiği gibi, Kur'an'a göre tabiatta Müslümandır.²⁰ Ancak, tabiatın müslümanlığı iradi olmadığından ahlaki bir boyut içermez. Bununla beraber, ancak insanın müslümanlığı *iradi ve akli* olduğundan ahlaki bir boyutu da içermektedir.

Bu bağlamda vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta ise, Kur'an'ın, tamamen insanı hedef alan bir kitap olmasıdır. Nitekim kendisini de "insanlara yol gösterici" (hudenli'n-nas,) olarak tanımlamaktadır.²¹

Fazlur Rahman, Kur'an'ın sık sık insanın psikolojik durumunu tasvir etmesinden hareketle, O'nun en büyük özelliğinin, bir ahlak felsefesi kitabı olmak değil, insana ahlaki bir hayat yaşamada ve ahlaklı olmada "rehberlik eden" bir kitap; *insanın aklıyla keşfedebileceği iyi ve kötünün metafizik ve mutlak boyutunu oluşturarak, bireyi kuşatan ve mutlu eden bir ahlak bilinci* oluşturmaktır. Bu nedenle, Fazlur Rahman'ın ahlak anlayışının temelini onun takvaya yüklediği anlam oluşturmaktadır. Ancak, insanın takva sahibi olmasının tek yolu, tabii/yaratılış yapısı olarak kendisine verilen güçlerini ve Allah'ın koyduğu sınırları iyi kavramasıdır. Zira insan, ne Allah gibi hürdür, ne de bir taş gibi biçaredir; o ne çok yüce ne de çok aşağıdır; ne her şeyi bilendir ne de hiçbir şey bilmeyendir. İşte ancak bu açık çerçeve içerisinde kalarak *insan ahlaki enerjisini en üst düzeye çıkarıp* gelişme gösterebilir ki, bu da takvanın özüdür.²² Görüldüğü gibi, ahlakın önemini belirten düşünürümüz, ahlakını objesi/öznesi olarak da bireyi görmektedir. Onun Kur'an'ın öngördüğü toplumun/ümminin oluşmasında/oluşturulmasında bireye verdiği önem de işte buradan kaynaklanmaktadır.

Birey ve Toplum

Kur'an'ın temel gayelerinden birisinin "yeryüzünde adil ve ahlaki temelle-re dayanan, yaşanılabilir bir toplumsal düzen" kurmak olduğu belirlendikten sonra, sonuçta birey mi önemli ve toplum da sadece bireyin oluşması için gerekli bir alet mi, veya tam tersinin mi doğru olduğu Fazlur Rahman için akademik bir sorundur. Çünkü, birey ve toplum birbirlerini gerektiren tamamlayıcı unsurlardır.²³ Bir yandan takvayı bireyin ahlakiliğinin temel ölçüsü olarak alırken, diğer yandan da "takva"nın sadece toplumsal bir bağlamda bir anlam ifade edebileceğini ileri sürerken,²⁴ aslında önemli olanın Kur'an'ın amaçladığı toplumun oluşması olduğunu vurgular. Yoksa bizatihi birey mi önemli, yoksa toplum mu önemli sorusu Fazlur Rahman için pek anlamlı değildir. Bununla beraber bireyin İslam'daki konumu onun için açıklığa çıkarılması gereken önemli bir konudur.

Fazlur Rahman İslam'da *bireyin* konumunu işlediği müstakil bir makalesinde, İslam'ın hem müntesipleri, hem de müsteşrikler tarafından toplumcu bir din olduğuyula ilgili yaygın bir kanaatin olduğundan bahseder. Aslında kendisinin bireyin konumunu sorgulamasının temel nedeni de, kendisinin yanlış, en azından eksik, bulduğu bu görüşü tartışmak ve bireyin Kur'an açısından konumunu sorgulamaktır.²⁵ Yaygın anlayışın ileri sürdüğüne göre, başta hukuk, toplumsal kurumlar ve devlet memurları İslam'ı oluşturan temel unsurlardır. Bu iddiayı ileri sürenler, şu argümanla bu iddialarını desteklemeye çalışmışlardır:

1. Müslümanların tarih boyunca bir ideal olarak gördükleri ilk devirdeki uygulama bunu desteklemektedir.
2. Kur'an'ın büyük bir bölümü bireyden çok, yasamaya ve toplumsal ilişkilerde rehberlik etmeye vurgu yapmaktadır.
3. Kur'an'ın bizzat kendisi Müslüman Ümmeti Allah'ın emirlerini gerçekleştirmek üzere gönderilen "vasat bir ümmet" olarak tanımlamaktadır.
4. Kur'an topluma ve kolektif varlığa bu kadar önem veriyorsa ve Hz. Peygamberin hayatındaki ve hemen akabindeki tarihi veriler de bunu destekliyorsa, öyleyse İslam temelde bir "*toplumsal dindir.*"²⁶

Başka bir açıdan bakıldığında ise, Hicri birinci yüzyılda ve Hz. Peygamberin ölümünden kısa bir süre sonra İslam Arap yarımadasından dışa doğru yayılmaya başlayınca, bunun bir sonucu olarak kurumlaşma ve yasamada hızla gelişti. Yeni ortaya çıkan durumlarla ilgili karar vermek ve gerekli uyarıları yapmak üzere bir ulema sınıfı ortaya çıktı. Ancak bu sınıf zamanla be-

raberinde İslamın temel vurgu yaptığı bireyin iç dünyasının ve manevi hayatının ihmal edilmesini getirdi. Buna tepki olarak da, daha önce işaret edildiği gibi, tasavvuf hareketleri ortaya çıktı. Bu nedenle tasavvufun ilk ortaya çıkışı ve onu ortaya çıkararak tarihi sebepler anlamlıdır. Bu da, Kur'anın bireye yaptığı vurgunun önemini yitirmesi veya en azından küçümsemesidir.²⁷

Fazlur Rahman'a göre yukarıda zikredilen ve İslam'ın toplumsal boyutunu vurgulayan argümanın temel tezleri doğru olsa bile, bundan çıkarılan ve genelleştirilen sonuç, yani İslam'ın bir toplumsal din olduğu, bireyden çok topluma vurgu yaptığı tezi aynı şekilde doğru değildir. Bunu göstermek için de Kur'an bağlamında toplum-birey ilişkisini ele alarak, topluma göre bireyin konumunu tartışma konusu yapar. Düşünürümüze göre, İslam'da sorumluluğun öznesi birey olduğundan, bu konunun incelenmesi gerekir. Fazlur Rahman kendi argümanını şöyle ifade eder:

Kur'an'a göre İlahi emanetin öznesinin birey olduğu açık bir gerçektir.²⁸ Kur'an'ın bu vurgusunun bir sonucu olarak Müslüman kelamcılar bir kurtarıcı fikrini ret etmişlerdir. Şefaath doktrininin de Hicri II. yüzyılın sonları ve III. Yüzyılın başlarında formüle edilmesinin de yine Kur'an'ın bireye verdiği değerle bir ilgisi bulunmaktadır.²⁹

Buna rağmen, bireyin konumu ve önemiyle ilgili yapılan bu açıklamalar yeterli değildir. Cevaplandırılması gereken soru şudur: *Bireyin yaratılmasındaki nihai hedef ve gerçek niyet nedir?* Bu soruyla ilgili olarak İslam'ın felsefesini anladığımızda, bireyin durumu ve toplumla olan ilgisini daha iyi ortaya koyma imkanı da olacaktır. Burada dikkatimizi çeken Hz. Adem'in yaratılış kıssasında bize verilmek istenen temel mesajdır:

1. Bütün mahlukat arasında, bazı işleri yapacak kuvve ve imkanlar sadece insanda mevcuttur.
2. Yine mahlukat içinde gelişmeye istidatlı tek varlık insandır.
3. İnsana bu kuvve ve imkanları gerçekleştirme ve geliştirme görevi verilmiştir. Bu "Emaneti" gerçekleştirmenin en uygun tarzı ise Allah'a ibadettir.³⁰

Ancak Fazlur Rahman burada ibadetin altını çizerek, bunun sadece namaz, oruç, hac gibi dini hayattaki ritüellerle sınırlandırılmaması gerektiği, belki *ahlak yasası altındaki beşer faaliyetlerinin tümünü* kapsadığını ifade etmektedir.³¹

Bundan hareketle, ahlakın öznesi olarak bireyin konumunu belirlemek için, Kur'an'ın öngördüğü ahlaki sistemin temeli olarak gördüğü *takva* kav-

ramını gündeme getirmektedir. Gerçekten de yakından incelendiğinde, F. Rahman'ın bireye yaptığı vurgunun temelinde takva kavramına yüklediği anlam yatmaktadır. Ancak hemen şunu belirtelim ki, düşünürümüzün düşüncesindeki gelişmenin bir sonucu olarak, daha sonraki yıllarda *takva* kavramına *iman* ve *islam* kavramları da eklenmiştir.

Aslında düşünürümüzün Kur'an ahlakını takva kelimesi üzerine bina etmesi, onun yönteminin bir sonucudur. Bütüncül olarak adlandırdığı bu yönteminde, atomcu ve parçacı olarak adlandırdığı geleneksel yöntemlerden ayrılan Fazlur Rahman, Kur'an'a dayalı bir ahlak sisteminin ortaya konmamasının nedeni olarak ta bu parçacı yaklaşımları sorumlu tutar. Yine Kur'an'ın ihtiva ettiği temel ahlaki değerler ortaya bir bütün olarak konmadığından/konamadığından, başta hukuk, kelam ve felsefe olmak üzere diğer İslami disiplinler Kur'ani bir temelden ziyade, başka bağlamlarda gelişmiş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir.³² Sistemci bir düşünür olarak tanınan Fazlur Rahman,³³ Kur'an merkezli bir ahlakın takva kavramı üzerine inşa edilebileceğimize inanmaktadır. İşte onun için birey ve toplumun karşılıklı konumları da yine bu takva kavramı bağlamında ortaya çıkmaktadır.³⁴ Takva kavramının tahliline ve bireyle olan ilişkisine geçmeden önce, düşünürümüzün "*takvanın toplumun değil de, bireyin bir niteliği olduğunu*", bununla beraber de "*takva'nın da sadece toplumsal bir bağlamda bir anlam ifade edebileceğini*" özellikle vurguladığını unutmamak gerekir.

Ona göre takva olumlu ve dinamik bir kavramdır. Bu olmadan, insanın "Emanet" görevini tam olarak yerine getirmesi -Kur'an'a göre- mümkün değildir. Ayrıca takvanın dinamizmi değer in aşkın normunu ve mutlak referans noktasını varsayar. Bu da Allah'ın varlığıdır. Ayrıca İslam'da tüm değer normlarının tek sahibi Allah'tır. Bundan dolayı insan bu normları kendi benliğinde (soul) keşfetmeye ve onlara uymaya çalışmalıdır. Bununla beraber takvanın toplumlara uygulanması ikincil bir seviyededir. Zira Kur'an'a göre hesaba çekilecek olanlar toplumlar değil, tek tek bireylerdir.³⁵

Son tahlilde, Kur'an ve Hz. Peygamberin öğretisinin tanıdığı temel gerçek birey olmakla beraber; İslam, insanların bir toplum olarak beraber ve işbirliği yaparak çalışmalarını öngörmektedir. Bu, aynı zamanda, İslam'daki bireyciliğin, çağdaş insanın kendi bireyciliğinin içine hapsolmesinden ayrıldığı noktadır. Böylece, adeta kendi kendine tapan, tüm değerlerin (epistemolojik ve ontolojik) *kaynağı ve merkezi* olarak kendini gören bir bireycilik Kur'an açısından savunulamaz. Yine İslam toplumun ve devletin organizasyonunu ve doğrudan hukukun oluşturulmasını dini bir görev olarak görürken, batıda her ikisine de seküler kurumlar olarak bakılmıştır. Düşünürü-

müz, bir Müslüman'ın gündelik hayatında yapmak zorunda olduğu dini vecibelerinde bile toplumsal vurgular olduğuna dikkat çekerek, Kur'an'daki bireyselliğin nasıl toplumsallığı gerektirdiğini ve hatta zorunlu bir sonuç olarak ortaya koyduğuna dikkat çeker. Ona göre İslam'ın beş temel esası olarak kabul edilen *kelime-i şahadet, namaz, oruç, hac ve zekat* hep bireyi toplumsallaşmaya ve toplumla barış ve huzur içinde yaşamaya teşvik eden; daha doğrusu yazarımızın sevdiği bir tabirle, toplumsal barışı ve sosyo-ekonomik düzeni eşitlik ve adalet üzerine bina etmeyi amaçlayan mesajlarla doludur.³⁶ Ancak, bireyi birey yapan ve diğer bireylerden ayıran temel nitelik onun ahlaki karakteridir. Bunu da oluşturan üç temel kavramdır: *İman, İslam Ve Takva*. Fazlur Rahman'a göre bu üç kavram Kur'an ahlakının en önemli ve merkezi kavramlarıdır. İslam'da birey ve toplumun konumu ve işlevleri de bu kavramlara yüklenen anlam ve içerikle yakından alakalıdır.³⁷

İman ve İslam kavramlarını etimolojik yönden tahlil ederek, daha sonra Kur'an'ın bunlara yüklediği anlamı ortaya koymaya çalışır. İman'ın Kur'an'dan önceki özgün anlamı "kendi kendiyile barışık olma" veya "içinde bir keder ya da sıkıntı hissetmeme", "huzur ve emniyette olma" gibi temel anlamlara gelmekteydi. Ancak Kur'an'ın bu kavramı kullanım biçimine bir bütün olarak baktığımızda, yani *amane billahi* (Allah'a iman etmek), bu kelimenin "emniyet, barış, huzur, güvende olma, bütün olmanın" ancak Allah'a imanla mümkün olduğu şeklinde yeni ve genişlemiş bir anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece "Allah'a inanmayan veya O'na iman etmenin sonucu olarak iman edilmesi gereken hususlara (Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere, Hesap Gününe) inanmayan kimse güvende, huzurda ve bir bütünlük halinde olamaz."³⁸ Böylece iman, bir kalp fiili olup, kendini Allah'a ve O'nun Mesajına kati olarak teslim etme ve böylece bunalışma/her tür huzursuzluğa karşı huzur, emniyet, barış ve istihkam kazanmak anlamlarını içermektedir.³⁹

İslam ise, özgün manası "güvende olma" "bütün" ve "yekpare" olmak ve ayrıca "barış" anlamlarına gelirken, Kur'an'i bağlamda kullanıldığında "kendisini Allah'a ve O'nun kanunlarına teslim etmiş insanın barışı, huzuru ve bütünlüğü kazanabileceği, koruyabileceği ve geliştirebileceği anlamına gelmektedir.⁴⁰ Görüldüğü gibi iman-islam kavramları çok yakın anlam kümelerine sahiptir ve İslam imanının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fazlur Rahman'ın bu konuda yaptığı temel vurgu "her iki kavramın esasta aynı olduğu ve Kur'an bağlamında birbirinden ayrılmayacaklarıdır".

Bundan dolayı İslam tarihindeki klasik İman-İslam ayrımının Kur'an'ın ruhuna aykırı olduğunu ileri sürer. Bu iddiasını bazı ayetleri derinlemesine yorumlayarak destekleyen Fazlur Rahman'ın bu tavrı, onun genel metodolojisiyle de uyum içindedir. Zira klasik anlayış parçacı iken, kendisi bütüncül ve Kur'an'ın ruhuna daha sadık olduğunu düşündüğü bir yorum getirir. Klasik anlayışın *imanı* bireyin deruni ve iç yaşayışı, İslam'ı ise onun amelleri (namaz, oruç, hac, zekat vb.) olarak anlamasını doğru bulmayan F. Rahman, bununla beraber İslam "eğer imanın somut bir ifadesi ve bu ifadenin organize olunmuş şekli olarak müslüman toplumu ifade ediyorsa bunun zorunlu olarak doğru ve Kur'an'a da uygun olduğunu" ifade etmektedir. Kur'an'ın üçüncü ve düşünürümüze göre en önemli kavramı ise, hem imanı, hem de İslam'ı kavrayan takva kavramıdır. Onun düşüncesinin gelişim çizgisine baktığımızda takvanın daima onda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.⁴¹

Takva ise, genellikle "Allah'tan korkmak", "sakinmak", "zahidlik" olarak tanımlanırken, Fazlur Rahman bu kavramı farklı olarak tanımlar. Daha doğrusu Kur'an'daki kullanımını bir bütün olarak inceleyerek, bu kavramın daha geniş bir anlamı olduğunu vurgular. "Korkmak, sakınmak" anlamlarına gelse bile, bu kesinlikle bir suçludan, bir diktatörden veya bir suçlunun polisten, bir çocuğun öğretmeninden korkması türünden bir korkuyla karıştırılmamalıdır. Bu bağlamda verilecek en doğru anlam "sorumluluk endişesi/korkusu" olabilir ki, bu yukarıdakilerden farklı bir anlamdır. Bu şekliyle hem imanı ve hem de İslam'ı anlam olarak kapsar. Takva'nın deruni imanda kök salmış olması gerekir ve zahiri davranışlar tek başlarına takva olarak isimlendirilemezler.⁴² Fazlur Rahman takvanın tahlilini yaparken özellikle şu noktaya dikkat çeker: "Takvanın en önemli ve temel işlevi insana kendisini doğru bir şekilde inceleme ve doğruyu yanlıştan ayırt edebilme kabiliyeti ve gücünü vermesidir."⁴³ Böylece kendinin farkında olan insan, potansiyel imkanlarını gerçekleştirirken daima her yerde hazır-nazır olan Allah ve Hesap Gününde de yaptığı her şeyin hesabının sorulacağı bilinciyle hareketlerini yönlendirecek ve anlamlandıracaktır. Görüldüğü gibi, toplumun değil de bireysel insanın bir niteliğidir. İnsan takva ilkesi vasıtasıyla fonksiyonlarını yerine getirerek, Allah'ın yaratıklarının en şerefli olur.⁴⁴

Böylece, takva söz konusu olduğunda diğer önemli bir nokta da, Allah inancından sonra en önemli kavramın Ahiret/Hesap Günü inancı olduğudur. "Ahiret" olmaksızın insan, anlık yaşama haline düşerek, sadece "dar görüşlü" olmakla kalmayıp, aynı zamanda hayvanlar gibi olur. Fazlur Rahman'a göre, gerekli geniş görüşü veren ve takvayı harekete geçiren ahirettir.⁴⁵ Böylece bu dünyanın peşinde koşmak, günlük yaşamamak, bütüncül

ve geniş bir perspektiften kendine ve kainata bakmak insanın zihin darlığının ve dar görüşlülüğünün bir sonucu olup, bu tür insanlar Kur'an'ın ifadesiyle "hayvanlar gibidirler; hatta daha da yanlış yoldadırlar, çünkü onlar gafildirler"⁴⁶

Buradan anlaşıldığı gibi, Kur'an'ın takva kavramıyla oluşturmak istediği insan tipi, günlük hayatın meşgaleleri arasında yitip giden ve yabancılaşan insanı daha yukarılara yükseltip, bütün amellerinin yapıp etmelerinin sonuçta varacağı noktayı göz önünde bulunduran, hayatını metafizik ve ahlaki bir boyutla anlamlandıran bir bireydir. Zira bütün amellerin tartılacağı Hesap Gününde insan kendisiyle yüzleşecek ve bu dünya hayatında kalbinin gömüldüğü gafillik tabakaları bu hesap anında yok olacaktır ve kişinin gerçek beni ortaya çıkacaktır. İşte bu hesaplaşma anına hazır olma, bireyin dünya hayatındaki her anını ve her fırsatı bilinçli ve yaratıcı bir şekilde değerlendirmesine, yani nefis muhasebesine bağlıdır ki, bu takvanın ta kendisidir. Fazlur Rahman'a göre Kur'an'ın temel gayesi ve hedefi bireyde bu uyanık-şuur halini takva vasıtasıyla *şu anda yaratmaya* yöneliktir. "Her gün Hüküm Günüdür, her an Hüküm Anıdır ve *insan kendi geleceğinin gerçek inşacısıdır*".⁴⁷

Takva böyle bir şuur hali olarak tanımlanınca, bunun zorunlu bir sonucu olarak bu bilinci kaybeden birey/topluluklar, dengeyi kaybedecek, küçülecek ve helak olacaklardır. Peki çözüm nedir? Kur'an'ın çözümü son derece basittir: İnsan her zaman için kendi ahlakî yapısını ve alemdeki yerini göz önünde tutmalıdır. Takva haline ulaşan bir toplum, Allah'ın yeryüzündeki vasıtası ve aslına bakarsanız, O'nun emanetçisi ve halifesi olur. Ama zayıf duruma düşünce bu mevkisini kaybeder. Bundan dolayı, hiçbir topluluk Allah'ın özel olarak seçilmiş insanları ya da O'nun imtiyazlı çocukları veya doğal gözdeleleri olduğu iddiasında bulunamaz.⁴⁸

Bu bağlamda Fazlur Rahman'ın işaret ettiği ve Kur'an ahlakının anahtar kavramları olarak gördüğü *iman, islam ve takva* arasında kurduğu ilişkin ve bu ilişkiden çıkardığı sonuçtur. Fazlur Rahman 3/Alî İmran: 102'de *İman, İslam ve Takva* dan bir arada bahsedilmesinden hareketle takvanın imanı kapsadığını, İslamın da iman ve takvanın bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştik. Ancak toplum söz konusu olduğunda, İslam kavramı ön plana çıkmakta, böylece İslam ferdi iman ve takvanın nihai sonucu olarak hayatın/amellerin şekillendirilmesi ve anlamlandırılması olmaktadır: "Açıktır ki, bir müslim toplumu evvela iman ve takva sahibi fertlerin varlığını öngörür ya da gerekli kılar ki, onlar olmaksızın böyle bir toplum tasavvur edilemez. Bununla beraber, iman ve takva bir müslim topluma gö-

türmelidir, sadece tekil fertlere değil.”⁴⁹ Burada haklı olarak, neden ferdi takvanın değil de, müslüman bir topluma götürücü takvanın vurgulandığı sorulabilir. Aslında, bu daha önce de işaret edildiği gibi, iman, İslam ve takvanın zorunlu bir sonucudur. Hatta İslami ibadetlerin bile toplumsal boyutunun olduğu vurgulanmalıdır. Bunun nedeni de, Kur’an’ın Müslüman topluma yüklediği “insanlık için tesis edilen en iyi toplum” tanımlamasıyla ilgilidir. Zira böyle bir toplumun temel niteliklerinden birisi “iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve Allah’a inanmaktır.”⁵⁰

Fazlur Rahman’ın dikkat çektiği “bu toplumun iman, takva ve İslam üzerine bina edilmiş bir toplumsal düzen” olmasıdır. Zira böyle bir toplum ancak bir düzen olduğu zaman evrensel bir rol oynayabilecek bir siyasi düzen haline gelebilir. “Toplumsal bir düzenin temeli sağlam şekilde atılmadıkça siyasi bir düzenin inşası mümkün olamaz. Hz. Peygamber’in yapmış olduğu da budur; ve tekrar bir İslami düzen kurmak isteyenlerin yapmaları gerekecek olan da budur.”⁵¹ Fazlur Rahman’a göre günümüzde İslam ülkelerindeki İslami hareketlerin (o fundamentalist diyor) temel hatası, öncelikle bir Müslim Toplumu meydana getirmeksizin siyasi düzen kurmaya çalışmakta olmalarıdır.

İşte Fazlur Rahman’ın birey ve toplumun Kur’ani bağlamdaki önemiyle ilgili görüşlerinin nirengi noktası burasıdır. Allah, Kur’an ve dolayısıyla ahla-
kın muhatabı ve öznesi birey iken, inanan bireyin müslüman bir toplumu oluşturması veya böyle bir oluşum sürecinin içinde kendisini zorunlu olarak bulması ise imanının ve Kur’an’ın oluşturduğu bireyci anlayışın bir gereğidir. Bu nedenle Fazlur Rahman’a göre Hıristiyanlıktaki gibi bireysel anlamdaki içsel iman Allah’ın amaçları için yeterli değildir. Zira Kur’an’ın vurguladığı iman, organize olmuş normatif [belli kurallara bağlanmış ve tanımlanmış] bir toplum olmayı gerektirir.⁵² Başka bir ifadeyle, İslam, imanın normatif bir toplum vasıtasıyla açık, somut ve organize edilmiş bir tarzda kendini dışa vurmasıdır. Bunun anlamı, toplumun üyelerinin iman ve onun ışığında kökleşmeleri ve yine böyle bir iman ışığı bu toplum vasıtasıyla kendini açığa vurmalarıdır. Zaten iman ve İslam’ın ayrı ayrı şeyler değil de, birbirini tazammun etmesinin anlamı da budur. “Bir fert bir tür imana sahip olabilir, fakat o, İslami olarak ifade edilmedikçe ya da tezahür etmedikçe ve hakiki bir toplum vasıtasıyla dışa vurulmadıkça hakiki ve tam bir iman olmaz.”⁵³ Bu toplumun özelliği ve temel karakteristiği ise hem müslim, hem de Müslim olmasıdır. Hem Allah ve kanunlarına teslim olmuş ve hem de bu teslim oluşun bir sonucu olarak Müslüman Toplum olarak organize olmasıdır. Toplum olarak organize olmasındaki en temel amaç ise, adalet ve eşitlik üzerine tesis edilen sosyo-ekonomik bir düzen oluşturmak,

iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamaktır. Görüldüğü gibi bireyin toplumsallaşması ve imanının yönlendirdiği gibi toplumsal bir düzen olarak organize olması, bizatihi bu imanın bir gereği olmaktadır.⁵⁴

Fazlur Rahman'a göre miladi 7. yüzyıldaki Mekke'deki İslami hareketin temel niteliklerine bakıldığında, burada bir yandan iman, diğer yandan da bu imanın bir sonucu olarak sosyo-ekonomik adalet açıkça vurgulanmaktadır. Başka bir ifadeyle, bir yanda putperestliği, şirki ve her tür inanç, mezhep ve kabile üstünlüğünü yok eden tek bir Allah'a iman, diğer taraftan sonucu sosyo-ekonomik adaleti gerektiren eşitlik ve adalet bilinci. Hatta bu aşırı vurgunun bir sonucu olarak, Gibb gibi bazı batılı yazarlar İslam'ın özünde toplumsal içerikli bir hareket olduğunu, daha sonra dini bir karaktere büründüğünü ileri sürmüşlerdir.⁵⁵ İslam dünyasını yakından tanıyan ve müslümanların içinde bulunduğu durumu ilk elden tanıma fırsatı bulan Fazlur Rahman,⁵⁶ birçok İslami hareketin siyasi iktidarı bir kere ele geçirince her şeyin kendiliğinden İslami olacağını sanmaları yanlış bir düşüncedir.

Burada Fazlur Rahman'ın dikkat çektiği nokta önemlidir. Zira bu İslami hareketler toplumdaki değişimi ve değişimin insanlar üzerindeki etkisini yeterince dikkate almamışlar ve hatta ihmal etmişlerdir.⁵⁷ Halbuki, tarihi bir perspektiften bakıldığından değişimin insanlar kadar toplum üzerindeki etkisi inkar edilemez. Bu nedenle yapılması gereken temel vazife öncelikle "şu andaki İslam Ümmetini/Toplumunu yeniden gerçek bir müslim toplumu yapma zorunludur". Bu toplum "*Allah'ın Kanununa teslim olma*"nın ne anlama geldiği açık bir şekilde anlamak ve ona bağlı kalmak zorundadır.⁵⁸ Aslında bu ifadeler, Fazlur Rahman'ın neden birey ve ahlakı Kur'an'ın öngördüğü bir toplumun temeli olarak gördüğünü de açıklamaktadır.

Ayrıca böyle bir bireyin iman, İslam ve takva eksenli bir kişilik geliştirmesi ve böyle bir kişiliğin de zorunlu olarak müslüman toplum olarak örgütlenmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde yeniden müslüman olmuş, İman, İslam ve Takva ekseninde Kur'an'ın ahlakını yansıtan bireylerden oluşmuş bir toplum "iyiliği emredebilir, kötülükten sakındırabilir". Zira iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırabilmek için bireysel çabanın yanında, bir de toplumsal ve siyasi yönü bulunmaktadır. İyiliği emretme, yaptırma ve kötülüğü önleme, kötülüğe neden olanları engelleme ve gerekli durumlarda cezalandırma siyasi bir otorite ve gücü gerektirdiği açıktır. Fazlur Rahman tasavvufun ilk ortaya çıkışını özgün ve bireyselliğin ifadesi olarak değerlendirirken, daha sonraki dönemlerde, aşırı bir bireyselliliğe ve toplumdan kaçışa yöneldiği için tenkit etmiştir.⁵⁹ Bu bağlamda Fazlur Rahman'ın ısrarla tekrarladığı bir nokta: Hz. Peygamber'in Hira'da ilahi tebliği alınca, bunun

gereğini yapmak üzere Mekke toplumuna yöneldiği ve bir daha asla o mağaraya dönmediğidir.⁶⁰

Fazlur Rahman'ın İslam ülkelerinde hala demokrasiye şüpheyle bakılmasını ve İslam ülkelerinde de sık sık dini veya dini-askeri diktatörlüklere sapılmasını yadırgaması ve eleştirmesi, aslında müslüman bireyin ve iradesinin kaybolmasına duyduğu bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Demokrasinin Batı ülkelerindeki mevcut durumu ve kokuşmuşluğu eleştirilebilir. Aslında bu, demokrasinin sağlam/aşkın bir etik temele dayanmadığının bir sonucudur. Bu nedenle bizatihi demokrasi değil, "ahlaki yönelimler açısından son derece sefil/düşük ve miyopik bir düzeye inerek kokuşmuş ve bozulmuş laik demokrasilerdir."⁶¹ Halbuki çağdaş Müslümanlar Ümmetin ferdi ve toplumsal hayatına bir öz/nitelik kazandırarak, Kur'an'daki şura kavramına işlerlik kazandırmak istediklerinde kendilerine en yakın bulacakları sistem demokrasidir.

F. Rahman'a göre, yukarıda da vurgulandığı gibi, Müslüman toplumun zorunlu öncülü *iman ve takva sahibi fertlerin varlığıdır*. Başka bir ifadeyle, iman ve takva sahibi fertler olmadan, Müslüman bir toplumdan bahsetmek anlamsızdır. Müslüman bir topluma götürmeyen bir iman ve takva, Kur'ani bağlamda anlamlı değildir. Bundan hareketle, Kur'an'ın öngördüğü toplumun iman ve takva sahibi insanların inşa ettiği veya zorunlu olarak oluşturdukları bir süreçtir. Fazlur Rahman'ın Müslüman toplumu oluşturmada takva kavramına anahtar bir rol vermesinin önemi de bundan kaynaklanmaktadır. F. Rahman'ın düşüncesinin gelişimi göz önüne alındığında, önceleri ahlakın temeli olarak sadece takva kelimesi anahtar rolü oynarken, son dönemlerinde takva merkezi yerini korumakla beraber iman ve İslam kavramlarının da Kur'an'ın öngördüğü ahlaki sistemin temel kavramları olarak öne çıktıkları görülmektedir.⁶²

Sonuç olarak, Fazlur Rahman İslam'ın ortaya çıkışında Kur'an'ın iman, İslam ve takva ekseninde oluşturduğu; her hareketini ve her anını inandığı ve bütün benliğiyle teslim olduğu Allah ve Hesap Gününde O'na hesap vereceği bilinciyle hareket eden dinamik bireyin; sadece ilk Müslüman Toplumu inşa etmekle kalmamış; Yaşayan Sünnet ve ictihadla İslam Medeniyetinin ve Hicri I. ve II. Yüzyıllardaki dinamizminin de motor gücü olmuştur. Ancak çeşitli nedenlerden ötürü bu dinamik bireysellik ruh ve anlayışı küllenmiş ve unutulmuştur. İslam'ın yeniden inşasında veya toplumun/düzenin İslamileştirilmesinde yapılacak ilk adım, bu ruhu tekrar uyandırmak ve inşa etmektir. Zira bu ruh, Kur'ani bir toplum oluştururken karşılaştığı sorunları tarihin otoritesine götürerek veya bazı ortaçağ kurumlarını ihya ederek değil, Kur'an'ın çizdiği metafizik ve moral değerler çerçevesinde çözecektir.

Dipnotlar

- 1 Fazlur Rahman "Kısa Otobiyografi", çev: Bekir Demirkol, *İslami Araştırmalar*, c.4, s. 4, 1990, s. 228.
- 2 Bkz. Fazlur Rahman, "Law and Ethics in Islam", *Ethics in Islam* içinde, ed. Richard G. Hovannisian, (California: Undea Publications, 1985), s. 14.
- 3 Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık, fikri bir geleneğin değişimi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), s. 78.
- 4 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Fecr Yayınları, 1993), s. 124.
- 5 Kısa Otobiyografi, s. 230.
- 6 Fazlur Rahman, Eyüp Han Döneminde Bazı İslami Meseleler, çev. Mevlüt Uyanık, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c.4., s. 4, 1990, s. 301-310; Ayrıca bkz. Kısa Otobiyografi, s. 227-231.
- 7 Fazlur Rahman, "Law and Ethics in Islam", s. 12.
- 8 Bundan dolayı Fazlur Rahman'a göre, Allah inancı, insana yol gösterecek ve onun kalbine -Kur'an'ın takva dediği- ahlaki sorumluluk anlayışını yerleştirecek olan bir ahlak anlayışının veya bir ahlaki değerler sisteminin doğuşuna da yol açması lazımdır. Bir tanrı insanın ne aklına ve ne de kalbine hitap ediyor, ne de insan için bir değerler sistemi vermiyorsa, böyle bir tanrı gerçekte "yok"tan da kötüdür ve "ölü" olmak, onun için daha iyidir. (*Çağdaşlık*, s. 275.) Yine bir diğer eserinde ise aynı konuyu şöyle vurgulamaktadır: Eğer İslam kelamı ve hukuku, modern insanın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmayıp, onları *nihilizmin maneviyat bozucu tesirlerinden kurtaracaksa*, İslam'ın yeni bir ifadeye kavuşturma görevi yerine getirilirken önemli bir ihtiyacın daha karşılanması gerekecektir. Yeniden-kurma işleminde özellikle *dini ve ahlaki duygulara hakkettikleri yer verilmeli ve bu duygular ana unsurlar olarak bütünle kaynaştırılmalıdır*. *İslam*, s. 353. (vurgular eklenmiştir.)
- 9 Fazlur Rahman Kur'an'ın tabiata da Müslüman dediğini ifade ederek "çünkü tabiat kendi içinde nakşedilen Allah'ın kanunlarına itaat etmektedir" Ancak tabiatın bu Müslümanlığı otomatik olduğundan Allah bununla yetinmemiş, kendi iradesiyle İslamı seçmesi için insanı yaratmıştır. İnsanın sorumluluğunun yegane odak noktası da yeryüzünde Allah'ın halifesi olmasıdır. Bunun da temeli ahlaki sorumluluktur. Bkz. Kısa Otobiyografi, s. 229; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Fecr Yayınları, 1993), s. 143.
- 10 Fazlur Rahman "Law ad Morality in Islam", yayınlanmamış makale, 1986, s. 11.
- 11 Fazlur Rahman, "Law and Ethics in Islam", s. 12.
- 12 Çağdaşlık, s. 273.
- 13 Çağdaşlık, s. 273.
- 14 Fazlur Rahman, *İslam*, çev: Mehmet Aydın-Mehmet Dağ, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1992) 2. Baskı, s. 335. Bununla beraber, Kur'an, gurura ve kendi kendine yeterli olma duygusuna; başka bir deyişle bir yandan mutlak hümanizme, öte yandan da ümitsizliğe ve mağlubiyeti öncelikle kabul etmenin ahlaki düşüklüğüne karşı bizleri uyarmaktadır. İbid s. 335.
- 15 *İslam*, 335-336.
- 16 *İslam*, 342-343.

- 17 *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 142.
- 18 *Law and Ethics in Islam*, s. 14.
- 19 *Law and Morality*, s. 8; 16.
- 20 3:83
- 21 2: 185; *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 39.
- 22 Fazlur Rahman, Some Ethical Concepts of The Qur'an, *Journal of Religious Ethic*, g, 1975, 181.
- 23 *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 99; 100; *İslam*, 358.
- 24 *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 99
- 25 Fazlur Rahman, "The Status of the Individual in Islam", *İslami Studies*, v. V, No. 4, 1966, s. 319-330.
- 26 Rahman, *ibid.*, 319.
- 27 *Ibid.*, s. 324-325, Bununla beraber, Fazlur Rahman bu emanet, niyetleri ne kadar iyi olursa olsun, tek tek iyi fertlerle yerine getirilemeyeceğini vurgulamaktadır: "Şüphe yok ki, tam olarak gelişmiş sorumluluk bilincinin odak noktası ferttir; fakat Allah'ın halifesi olma görevi bir bütün olarak insanlığa düşmektedir. Bu amaçlardır ki, Kur'an tarafından "yeryüzünde fesadı ortadan kaldıracak ve onu ıslaha çalışacak" ve yaşama şansı olan ahlakî bir temel üzerine bir sosyal düzen kurabilmek için "iyiliği emredip kötülüğü yasaklayacak" bir İslam toplumu kurulmuştur." Fazlur Rahman "Kısa Otobiyografi", çev: Bekir Demirkol, *İslami Araştırmalar*, c. 4, s. 4, 1990, s. 229.
- 28 6: 95; 19: 80; 6: 165; 2:30-31; 33:72.
- 29 Bununla beraber bireyciliğin zayıflamasında Ulemanın rolüne de işaret edilmektedir. Fazlur Rahman'a göre ulema sınıfının kendisi İslam Hukuku gibi ilk üç asırdaki yaratıcı ve bireysel çabaların ve kararların (ictihad) sonucu iken, içtihad kapısının kapatılması ve yaratıcı düşüncenin engellenmesiyle, bireysellik gerilemiş ve bunun sonucunda İslam medeniyetinde de duraklama ve gerileme başlamıştır. *The Status of Individual in Islam*, s. 325.
- 30 *Ibid.*, s. 320-321.
- 31 Görüldüğü gibi, Fazlur Rahman ısrarla Kur'an'ın beşer faaliyetlerinin tümünü kapsadığını vurgulayarak dualizme ve sekülerleşmeye neden olabilecek tüm yolları tıkamaya çalışmaktadır.
- 32 Bkz. *Çağdaşlık*, 261-382.
- 33 Doç. Dr. Alparслан Açıkgenç, "İslami Uyanış ve Yenilikçilik Düşünürü: Fazlur Rahman'ın Hayatı ve Eserleri," *İslami Araştırmalar*, c. 4, s. 4, 1990, s. 231-252; Tamara Sonn, "Fazlur Rahman's Islamic Methodology", *The Muslim World*, vol. LXXXI, Nos. 3-4, 1991, s. 212-230.
- 34 "The Status of Individual in Islam", s. 321.
- 35 *Ibid.*, 322.
- 36 *Ibid.*, s. 324.
- 37 Bu kavramların etimolojik ve semantik tahlilleri ve farklı bir yorumu için bkz.: Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Çev: Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları,.) s. 245-265.

38 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 170-171.

39 İbid., s. 171.

40 İbid., s. 172.

41 Some Ethical Concept of The Qur'an, s. 176; Takva kavramının daha iyi anlaşılması ve Kur'an'ın ona yüklediği anlam ve fonksiyonun netleşmesi için, Kur'an'ın insan tabiatıyla ilgili tesbitlerine dikkat etmek gerekmektedir. Doğuştan bencil ve dar görüşlüdür. Bunun sonucu olarak devamlı olarak aşırılıklara kaçma eğilimindedir: Bir an gururla dolu, diğer bir an ise ümitsizlik içinde kaybolan biridir. Felaket anında paniğe kapılır, felaketten kurtulunca da neredeyse Tanrı olduğunu zanneder (70:1921) İnsanın takva sahibi olmasının tek yolu, tabii yaratılış yapısı olarak kendisine verilen güçlerini ve Allah'ın ona koyduğu sınırları iyi kavramasıdır. İnsan, ne Allah gibi hürdür, ne de bir taş gibi biçaredir; o ne çok yüce, ne de çok aşağıdır; ne her şeyi bilir, ne de hiçbir şey bilmeyendir. İşte ancak bu çerçeve içerisinde kalarak insan ahlaki enerjisini en üst düzeye çıkarıp gelişme gösterebilir ki, bu da takvanın özüdür. s. 181.

42 2: 17, 22: 77 ve 32.

43 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 177.

44 The Status of Individual in Islam, s. 321.

45 Some Ethical Concept of The Qur'an, s. 179.

46 7: 179.

47 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 180.

47 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 180.

48 İbid, s. 182.

49 İbid, s. 183. Fazlur Rahman bu bağlamda W.C. Smith'in imanın somutlaşması (reification)yla ilgili görüşlerinin yanlış olduğunu; bunun da iki nedeni olabileceğini belirtir: a- Smith'in Hıristiyan arkaplanı, b- İslam adına şu anda mevcut olan toplumun kötü durumu. İbid, s. 8. Ayrıca bkz: W. Cantwell Smith, *The Meaning and Eng of Religion*, (London: SPCK, 1978) s. 80-119.

50 3: 110

51 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 183.

52 İbid, s. 175.

53 İbid, s. 176.

54 Burada F. Rahman'ın gerek şura kavramının ve gerekse muhalefet ve başkaldırı hakkının İslam tarihinde gelişmemesinin ve kurumlaşmamasının temelde Kur'ani olmadığı vurguladığı gibi, Kur'ani olsa bile parçacı ve bir yönetime dayanmadığından eksik olduğunu vurgulamaktadır: Fazlur Rahman'ın tanımladığı şekilde olduğu takdirde, İman-İslam birbirini tazammun ettiği ve bunun da toplumsallaşmayı beraberinde getirdiğinden, böyle bir toplum bir yandan Kur'an'ın evrensel ilkelerine dayanırken, diğer yandan da toplumun idaresi ve işleyişine katılma ve karar verme bu imanının bir gereği ve zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da Fazlur Rahman'ın neden demokratik ve çoğulcu bir sisteminin (tüm eksiklerine rağmen) İslam'ın ruhuna daha yakın olduğunu savunmasını da açıklamaktadır.

55 The Status of Individual in Islam, s. 323.

- 56 Fazlur Rahman'ın talebesi ve bu düşünürün ülkemizde tanınmasında büyük emeği bulunan Hocam Alparslan Açıkgenç, Fazlur Rahman'la ilgili yazdığı uzun bir yazıda bu konuya ışık tutan bilgiler sunmaktadır. Buna göre, "1975'ten sonra Chicago'daki faaliyetlerinde Fazlur Rahman'ın özellikle İslam'ın çağımızdaki sorunlarıyla ilgilendiğini ve bunlara ilmi açıdan çözümler bulmayı hedefleyen çalışmalarının hızlandığını görmekteyiz. Hayatı boyunca tüm İslam ülkelerini gezmiş ve mahalli gelenekleri inceleyerek çeşitli ülkelerdeki İslam'ın nasıl yaşandığını ve uygulandığını bizzat inceleme fırsatı elde etmiştir. Böylece Fazlur Rahman, elde ettiği izlenimleri ve akademik birikimini teorik düşünce sisteminde tahlil ederek değerlendirme imkanının Chicago'da bulmuş... "Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık* kitabına yazdığı giriş, s.16.
- 57 Halbuki düşünürümüze göre toplum devamlı değişim süreci içinde olan bir yapıya sahiptir. Bkz. *İslam ve Çağdaşlık*, s. 282-283; *Ana Konularıyla Kur'an*, 131, Bununla ilgili Açıkgenç'in yaptığı bir değerlendirme için bkz: *İslam ve Çağdaşlık*, s. 18-20.
- 58 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 183.
- 59 The Satus of Individual in Islam, s. 328-329; İslam, s. 178-232.
- 60 Fazlur Rahman'a göre Hz. Peygamber'in bu mağaradaki yaşantısından doğan, "sadece şirk inancı yok etme değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik adaleti gerçekleştirmek için kararlı ve azimli bir gayret idi." *İslam ve Çağdaşlık*, s. 78.
- 61 Some Ethical Concepts of The Qur'an, s. 185.
- 62 Karşılaştır: ibid ve Some Ethical Concepts of The Qur'an.